

Karpatské drevené cerkvi, n. o.

Tradície pre súčasnosť

Rozvojový koncept

Oživenie remesiel v regióne Snina

Michal Smetanka

2018

Realizované s finančnou podporou
Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Podpora regionálneho rozvoja

ÚRAD VLÁDY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

OBSAH

Úvodom

Kategórie vybraných remesiel

A Ochrana a obnova pamiatok

A1 Šindliarstvo

A2 Tradičné tesárstvo

A3 Kováčstvo

A4 Tokárstvo

A5 Doplnkové remeslá

A6/B3 Voštinárstvo

Cestovný ruch / Značka regiónu

B Výroba a predaj originálnych suvenírov

B1 Zdobenie kraslíc

B2 Zhotovovanie výšiviek

B3 Výroba sviečok, voštinárstvo, medovníkárstvo a činnosti, spojené s včelárstvom

B4 Opracovanie rohoviny, parohoviny a kostí

B5 Zhotovovanie originálnych a štylizovaných odevov

B6 Tkáčstvo

B7 Hrnčiarstvo

B8 Rezbárstvo

C Potravinárska výroba

C1 Výroba včelích produktov

C2 Spracovanie liečivých rastlín a lesných plodín

C3 Výroba olejov

C4 Salašníctvo – výroba ovčích potravinárskych produktov

C5 Vyrábanie ostatných potravín

D Úžitkové remeslá

D1 Košíkárstvo

D2 Metliarstvo

D3 Výrobky z dreva

E Špecializované remeslá

E1 Garbiarstvo

E2 Valchárstvo

E3 Debnárstvo

Tradičné remeslá a komunitný život

Získavanie remeselných zručností

Zabezpečenie technického a technologického zázemia

Sociálny podnik ako nositeľ myšlienky znovuoživenia remesiel

Odporúčania na riadenie obecného sociálneho podniku, zameraného na tradičné remeselné činnosti, vo fáze založenia a stabilizácie

Úvodom

Koncept oživovania, resp. oživenia tradičných remesiel v regióne je zameraný na hľadanie alternatívnych spôsobov stimulácie rozvojových procesov, predovšetkým z pohľadu sociálno-ekonomického a komunitného rozvoja.

Štúdia pritom nie je zameraná na „romantické“, samoúčelné znovuoživenie remesiel z hľadiska etnologického, ale na identifikáciu možných aktivít, ktoré sú vsadené do geograficko-historického kontextu a môžu byť aj v súčasnosti zaujímavou, inovatívnou i rozvojovou praktikou.

Popri stimulovaní sociálno-ekonomického systému regiónu modernými technológiami, príchodom nových investorov v priemyselnej výrobe alebo startupov pokladáme za dôležité aj prínosné hľadanie alternatívnych spôsobov riešení, ktoré vychádzajú z prirodzených zdrojov, prirodzeného historického potenciálu i tradície regiónu.

V okrese v podstate neexistuje žiadny veľký, resp. významný zamestnávateľ. Po rozpade veľkých podnikov typu Vihorlat Snina (po transformácii hospodárstva v postkomunistickej ére) bola situácia doslova katastrofálna, umocnená ešte aj tým, že z odľahlého okresu bolo cestovanie za prácou napr. do Košíc, Prešova alebo Bratislavy veľmi náročné, pre väčšinu populácie doslova nereálne. Po otvorení európskeho pracovného trhu (po vstupe do Európskej únie) sa skoro celá disponibilná časť obyvateľstva zamerala na prácu v zahraničí.

Tradičné remeslá, ľudovo-umelecká výroba i domáca výroba boli v minulosti vsadené do kontextu prirodzeného spôsobu života, tvorili prirodzenú i nevyhnutnú súčasť životnej aktivity človeka. Zmenou spôsobu života, sociálno-ekonomického systému aj spoločnosti ako takej sa tradičné remeslá stávajú čímisi, čo prináleží viac ku kultúrnemu aspektu spoločnosti, čo patrí skôr do múzea, na folklórny festival, do sféry aktívneho trávenia voľného času alebo do náplne regionálnej výchovy v školách. Podľa nášho názoru je však reálne, **aby sa za istých okolností vybrané tradičné remeselné činnosti mohli stať významným stimulom reálnych rozvojových procesov**. A to všetko najmä na území, ktoré – i napriek výrazným problémom v oblasti rozvoja (vysoká nezamestnanosť, vyľudňovanie regiónu alebo slabý

ekonomický a hospodársky vývoj) – disponuje exkluzívnym potenciálom v európskom kontexte. Na mysli tu máme predovšetkým prírodné, historické aj kultúrne jedinečnosti, ktoré pokladáme za najdôležitejšie príležitosti pre kontinuálny, dynamický rozvoj.

Ekonomika v regióne nie je dostatočne výkonná – s malými výnimkami v meste Snina a vo väčších obciach (Stakčín, Ubl'a, Ulič, Zemplínske Hámre a väčšie obecné sídla smerom na Humenné) neexistujú takmer žiadne subjekty, ktoré by sa významnejšie podieľali na hospodárskom rozvoji. Najvýznamnejší zamestnávateľia pritom sídlia v okresnom meste Snina, ktoré je však od mnohých obcí okresu pomerne vzdialené.

I napriek intervenciám vlády Slovenskej republiky, prostredníctvom Zákona č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov (okres Snina sa stal jedným z tých, ktoré budú viac stimulované, aby dosiahli výraznejší ekonomický a hospodársky rozvoj), prognózy vývoja nie sú optimistické. Konvenčné spôsoby stimulov sa totiž javia ako málo efektívne. Nevyhnutné je preto hľadanie ďalších podporných systémov, ktoré by mohli postupne prinášať pozitívne zmeny.

Úlohou tejto štúdie nie je analyzovať a popisovať konvenčné ekonomické spôsoby stimulácie regiónu. Pri alternatívnych modeloch, ktoré považujeme za sociálno-ekonomické, však dokážeme načrtnúť perspektívy rozvoja regiónu viac špecificky, perspektívnejšie a udržateľnejšie. Práve v koncepcii sociálnej ekonomiky vidíme prirodzené miesto oblasti, ktorou sa aktuálne zaoberáme, teda oživenie tradičných remesiel regiónu.

Na základe takmer 20-ročnej praxe a skúseností vo sfére ľudových remesiel a tradičnej výroby si dovoľujeme tvrdiť, že konvenčné chápanie „živenia sa“ tradičným remeslom v bežnom podnikateľskom prostredí a v dobe, ktorá umožňuje globálnemu trhu dodávať tovary a služby takmer bez obmedzení, je nereálne i neprínosné. V takomto prostredí síce možno identifikovať jednotlivcov a niektoré subjekty, ktoré sú vďaka mnohým faktorom schopné ekonomicky prosperovať aj prostredníctvom tradičných remesiel. Tu však ide predovšetkým o individuálne, špecifické a exkluzívne príklady, ktoré ale nie je možné zovšeobecniť a systémovo replikovať. Jednoducho povedané, z toho, že miestny ľudový umelec vyrába napr. rôzne veci z drôtu a je na trhu úspešný, nemôžeme vydedukovať a následne aplikovať možnosť „živenia sa“ regiónu drotárstvom.

Oživené tradičné remeslá v tomto regióne by mohli predstavovať istú časť tých činností, ktoré by postupne mohli tvoriť i podporovať rozvojový potenciál z hľadiska sociálnej ekonomiky.

Sociálnu ekonomiku považujeme za súčasť ekonomiky, ktorá je riadená solidaritou, pričom jej primárnou úlohou je napĺňanie sociálnych cieľov, kde v mnohých prípadoch sleduje spoločenské ciele. Sociálnu ekonomiku v základnom ponímaní možno vyjadriť ako nástroj modernizácie sociálneho štátu a jeho partnera. Sociálna ekonomika sa spája predovšetkým s cieľmi, ako je podpora zvyšovania zamestnanosti a sociálnej súdržnosti a rozvoja sociálnych služieb, ktoré sa vyskytujú najmä v dvoch hlavných oblastiach verejnej politiky: sociálne a pracovné začlenenie, ako aj miestny rozvoj a tvorba pracovných miest. Sociálna ekonomika ako spoločensky prospešná oblasť pri riešení sociálnych problémov a nezamestnanosti si v mnohých krajinách EÚ upevňuje svoje postavenie v tradičných sektoroch, ako napr. poľnohospodárstvo, služby, sociálne služby, maloobchod, tradičné remeslá, ale i v bankovníctve a poisťovníctve.

Takto sociálnu ekonomiku definuje rezort práce, sociálnych vecí a rodiny SR. A práve daný pohľad pokladáme za kľúčový pri riešení problémov najmenej rozvinutých regiónov, keďže vytvára iný ako „tvrdý ekonomický“ kontext rozvoja. Tradičná remeselná výroba tu teda nie je kultúrnym artefaktom, ani konvenčným ekonomickým nástrojom, ale prostriedkom na dosahovanie pozitívnych spoločenských cieľov, čiže na riešenie aktuálnych sociálnych problémov.

Ide pritom najmä o riešenie vysokej nezamestnanosti, spojenej s nedostatkom pracovných príležitostí. Z toho tiež vyplýva množstvo ďalších problémov, ako je vysídľovanie regiónu, odchod mladých, kvalitných ľudí za lepšími podmienkami alebo prekážky v pracovnej mobilite.

Potrebuje teda hľadať a navrhovať modely, prostredníctvom ktorých by sme boli schopní tento ľudský potenciál nielen udržať v regióne, ale ho i patrične rozvinúť, zveľadiť a rozšíriť. Tradičné remeslá môžu byť – za istých okolností – práve touto príležitosťou.

Štúdia tiež nadväzuje na podrobné a nesporne kvalitné štúdie, mapujúce tradičné remeslá v regióne. Nepovažujeme pritom za prínosné, aby sme subjektívne robili ich hodnotenie a určovali, ktoré remeslá sú vhodné na rozvíjanie, znovuoživenie. Ich rozvojový potenciál totiž možno hodnotiť iba v rámci širšieho kontextu, v ich vzájomnej nadväznosti a v kontinuite s postavením a rozvojom sociálnej ekonomiky. Pokúsime sa preto o ich kategorizovanie a zaradenie do modelu sociálno-ekonomického subjektu. Kľúčom k pochopeniu teda nebude otázka, ako a načo oživiť vybrané tradičné remeslá v regióne, ale otázka, kde je miesto

tradičných remesiel v modeloch subjektov sociálnej ekonomiky ako významných činiteľoch rozvoja regiónu.

Ak sociálnu ekonomiku vnímame ako prienik verejnej politiky, privátneho sektora a občianskej spoločnosti, potom pod pojmom „subjekt sociálnej ekonomiky“ chápeme každý subjekt, pôsobiaci vo sfére sociálnej ekonomiky, teda taký, ktorý svojou činnosťou a poslaním prispieva k sociálnej súdržnosti, napomáha pri riešení sociálnych problémov i výziev a naplňa spoločenské poslanie. Môže to tak byť napr. subjekt štátneho, privátneho alebo občianskeho sektoru. Pre nás je ale v tejto chvíli najdôležitejší taký subjekt sociálnej ekonomiky, ktorý nazývame „sociálnym podnikom“.

Keď by sme ho jednoducho charakterizovali, ide o subjekt, ktorého základným poslaním nie je generovať zisk pre zisk, ale reagovať (prípadne priamo riešiť) na sociálny problém (ako je napr. nezamestnanosť, nedostatočná úroveň vzdelania, nedostupnosť bývania či sociálno-patologické javy). Dôležitým aspektom je tiež to, že nejde o subjekt, ktorý by bol permanentne dotovaný, ale že daný problém (resp. kombinácia problémov) rieši vlastnou hospodárskou a ekonomickou aktivitou, ktorá je perspektívne udržateľná. Jeho ciele a poslanie teda smerujú k rozvoju.

Optimálny scenár existencie a rozvoja sociálneho podniku predstavuje to, že daný subjekt (sociálny podnik) dokáže správne identifikovať ekonomický potenciál na istom území, vie naštartovať aktivity, ktoré postupne prechádzajú na prirodzené súkromné subjekty (miestnych podnikateľov), je schopný využívať a zveľaďovať zdroje územia (prírodné, ľudské, technické, technologické, priestorové či finančné) a dokáže byť trvalým článkom udržateľného rozvoja v segmentoch, ktoré na danom území nedokáže – z rôznych príčin – zabezpečiť nikto iný (ide o oblasť mimo záujmu štátnych, súkromných i mimovládnych štruktúr).

Z aspektu sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania sú vybrané tradičné remeslá práve tým potenciálom, ktorý sa na danom území podarilo identifikovať ako perspektívne východisko rozvoja.

- 1. Tvorja jedinečný potenciál pre špecifickú výrobnú činnosť a s ňou súvisiace služby.*
- 2. Sú významným potenciálom pre rozvoj ľudských zdrojov na danom území.*
- 3. Sú možným kontinuálnym a trvalo udržateľným článkom charakteristických kultúrnych črť regiónu.*

Tvorja jedinečný potenciál pre špecifickú výrobnú činnosť a s ňou súvisiace služby

Pri zakladaní sociálnych podnikov je jedným z najdôležitejších momentov ten, keď definujeme jeho činnosť a náplň. Tým, že sociálny podnik sa vždy zriaďuje v iných podmienkach alebo v inom prostredí, aj jeho náplň a zameranie sú (resp. mali by byť) individuálne a špecifické, a to v nadväznosti na zdroje, podmienky či možnosti. V prípade regiónu Snina, predovšetkým vzdialenejších (odľahlejších) obcí od centra, sú vybrané tradičné remeslá určite jedným z najdôležitejších a najdostupnejších zdrojov. Súvisí to aj s tým, že niektoré tradičné remeselné činnosti (viď nižšie) v rôznych formách i podobách pretrvali až dodnes, resp. boli súčasťou činnosti ešte v nedávnej dobe. Viacero tradičných remesiel, identifikovaných ako vhodné na rozvíjanie, dokonca priamo súvisí s činnosťami, ktoré sú nevyhnutné pre región (ide napr. o obnovu kultúrnych pamiatok – viď nižšie).

Sú významným potenciálom pre rozvoj ľudských zdrojov na danom území

Pri oživovaní tradičných remesiel spravidla narážame na problém odovzdávania skúseností, techník výroby alebo práce s technológiami. V regióne však ešte stále dokážeme identifikovať dostatok osôb, ktoré sú schopné toto všetko sprostredkovať novým, začínajúcim výrobcom, remeselníkom, teda nasledovníkom. Na mysli pritom máme, prirodzene, vybrané remeselné činnosti. Dôležité je tiež uvedomiť si, že ak chceme rozvíjať vidiecke prostredie, resp. zamedzovať trvalému či prechodnému odchodu ľudských zdrojov z tohto územia, potrebujeme ponúknuť adekvátnu, reálnu i zaujímavú činnosť, ktorej sa človek môže venovať v mieste, prípadne v blízkosti svojho bydliska.

Sú možným kontinuálnym a trvalo udržateľným článkom charakteristických kultúrnych črt regiónu

Územie okresu Snina je z hľadiska prírodného i kultúrno-historického jedinečné, a to aj v rámci európskeho kontextu. Dokonca možno konštatovať, že dodnes „neobjaveným“. Veľmi vzácne je z pohľadu drevenej architektúry, jazyka, náboženstva i tradičných remesiel. Kultúrno-historická kontinuita v rámci regiónu však bola v posledných desaťročiach výrazne narušená. Práve tradičné remeslá môžu byť jedným z tých faktorov, ktoré napomôžu oživeniu kultúrnych špecifík regiónu a ich rozvíjaniu pre budúcnosť.

Kategórie vybraných remesiel

Vybrané remeslá sme rozdelili do piatich kategórií, a to podľa príslušnosti k jednotlivým oblastiam, v ktorých korešpondujú s celkovým rozvojovým kontextom územia.

A Ochrana a obnova pamiatok

V okrese Snina sa nachádza osem vzácných drevených chrámov (cerkvi), konkrétne v obciach Kalná Roztoka, Uličské Krivé, Nová Sedlica, Ruský Potok, Topoľa, Jalová, Šmigovec a Hrabová Roztoka. V susediacom regióne, v okolitých okresoch (Humenné, Medzilaborce, Sobrance) i vo vzdialenejších oblastiach (Svidník, Bardejov) sú situované ďalšie drevené chrámy, identifikovať tam možno i viacero prvkov historickej drevenej architektúry. Drvivá väčšina týchto pamiatok však urgentne potrebuje rekonštrukčný zásah, a to v rôznych častiach a rôznom rozsahu. Ide pritom nielen o rekonštrukciu týchto pamiatok, resp. drevenej architektúry vôbec, ale aj o pravidelnú údržbu. I napriek tomu, že aktuálny stav ich obnovy nie je uspokojivý a systém ich správy nie je funkčný, tieto chrámy dodnes stoja – doslova len pričinením farníkov a dobrovoľníkov. Možno pritom predpokladať, že v najbližších rokoch dôjde k nastaveniu systému ochrany a rekonštrukcie týchto vzácných pamiatok. Na domácom trhu však takmer absentujú firmy, ktorú by boli schopné vyrábať a aplikovať potrebné (nižšie uvedené) materiály. Okrem toho bol v roku 2018 opätovne spustený systém obnovy pamiatok prostredníctvom štátnych dotácií – jeho kontinuitu v najbližších rokoch považujeme za reálnu. Ambíciou by tak mohol byť podnik, zabezpečujúci vybranú špecializovanú činnosť aj na celonárodnej úrovni.

Práve na tieto programy, adekvátne i efektívne prepojené so systémom sociálnych podnikov, by malo nadväzovať oživenie jednotlivých tradičných remesiel.

A1 Šindliarstvo

Šindliarstvo považujeme z hľadiska oživenia tradičných remesiel v kontexte sociálnej ekonomiky za najperspektívnejšie a najživotaschopnejšie. Vychádzame pritom z toho, že na našom trhu nie je dostatok výrobcov, aktuálny dopyt je ale vysoký. V súvislosti s vyššie popísanými možnosťami a aktuálnou potrebou rekonštrukcií drevených chrámov a ostatných drevených objektov je teda šindliarstvo veľmi perspektívne a vhodné pre znovuoživenie. Okrem potreby šindľov pri obnove pamiatok a ich údržbe nie je nepodstatná ani produkcia, určená pre súkromný sektor, pretože jednak na Slovensku, jednak v okolitých krajinách rastie

záujem o tradičné materiály pri rekonštrukcii, resp. stavaní drevodomov, altánkov, hospodárskych budov, turistických objektov alebo štýlových objektov v obciach (zastávky, oddychové zóny).

Popri výrobe najmenej dvoch druhov šindľa – rezaného a štiepaného – by sme chceli poukázať aj na možnosť výroby s ohľadom na materiál, pretože okrem „tradičných“ jedľových (i smrekových) šindľov úplne vymizla produkcia bukových šindľov, charakteristických pre niektoré oblasti Karpát. Rovnaké je to tiež z hľadiska typov – okrem klasického šindľa ide napr. o výrobu tzv. rybích šupín.

Za veľmi perspektívnu považujeme aj orientáciu remesla na pokladanie šindľov (ide o ďalšiu zaujímavú a zároveň absentujúcu činnosť).

A2 Tradičné tesárstvo

Podobne, ako v prípade výroby šindľov, i tesárske remeslo či remeslá, súvisiace s drevenou architektúrou, majú v rámci tohto územia neodškriepiteľný potenciál. Konkrétne ide o špecializované tesárske činnosti, ako je výroba a výmena trámov, starých, nefunkčných komponentov, striech a ich súčastí, veží alebo krížov. Dôležitý estetický a ochranársky (z hľadiska pamiatok) akcent predstavuje tiež ručné spracovanie a ručná práca (tradičné nepriemyselné opracovanie dreva). Oživenie remesla je pritom vhodné orientovať na sakrálne i úžitkové účely (súvisí to aj s remeslom A5).

A3 Kováčstvo

Tradičné úžitkové kováčstvo – rovnako, ako väčšina podobných remesiel – takmer vymizlo, pričom kováčske produkty boli nahradené priemyselne vyrábanými produktmi (ide napr. o „kramle“, brány, závesky, kľučky či závory). Pri tomto remesle však vidíme potenciál orientovať ho – podobne, ako pri vyššie uvedených remeslách – na rekonštrukciu pamiatok a produkciu, blízku úžitkovému umeniu. Výhodou takto zameranej produkcie je jednoduché, často insitné až primitívne prevedenie výrobkov – klincov, „kramlí“ alebo záveskov, čo nepotrebuje špeciálne technologické zázemie, ani špičkovú umeleckú úroveň prevedenia. Pri predpoklade dosiahnutia vyššej remeselnej i umeleckej úrovne možno do budúcnosti uvažovať o ďalších výrobkoch – napr. o typických kovaných krížoch pre chrámy.

A4 Tokárstvo

Ide o tradičné remeslo v regióne, orientované na sakrálne objekty (výroba svietnikov, stojanov a rôznych interiérových či exteriérových komponentov). Vhodné je tiež ako kusová

výroba replík a rôznych súčiastok. Popri sakrálnu orientovanej výrobe je veľmi perspektívne aj v spojení s remeslami A5, A6, B vo všetkých kategóriách, D3 a E4.

A5 Doplnkové remeslá

Do kategórie A – Obnova a ochrana pamiatok – radíme i rôzne iné činnosti, ktoré v sebe spájajú viacero remesiel či zručností; týkajú sa napr.:

- rekonštrukcie a budovania štýlových plotov;
- výroby štýlových brán;
- budovania altánkov a štýlových prvkov architektúry (turistickej, obecnej);
- hospodárskych objektov (drevární, stodôl, garáží);
- realizácie kozubov a pecí;
- výstavby dreveníc;
- rekonštrukcie a budovania štýlových studní;
- výroby atypických dverí, okien, častí interiérov a exteriérov;
- produkcie materiálov, náradia a zariadenia na rekonštrukciu pamiatok a objektov.

A6/B3 Voštinárstvo

Toto tradičné remeslo možno zadeliť do kategórie B alebo C, v kategórii A zas vidíme jeho logickú súvislosť so sakrálnou architektúrou. Aj v minulosti sa výrazne zameriavalo na výrobu sviečok do chrámov (okrem používania v domácnostiach). Dnes je tiež možné na Slovensku pozorovať postupnú renesanciu výroby sviečok. Toto remeslo teda možno definovať ako úspešné odvetvie. V prípade nášho regiónu by bolo vhodné spojiť ho s regionálnou značkou (viď nižšie), ako aj nadviazať na tvary a vzory, charakteristické pre región. Samozrejmosťou by bola i exkluzívna výroba vybraných produktov pre tunajšie farnosti.

Cestovný ruch / Značka regiónu

Pojem „cestovný ruch“ predstavuje v rámci Slovenska silno rezonujúci výraz už desaťročia. Jeho rozvoj je však v porovnaní hoci len s okolitými krajinami nedostatočný, málo dynamický, nekoncepčný a málo prínosný. Okres Snina pritom možno pokladať za jeden z najperspektívnejších okresov z pohľadu rozvoja ekologického a kultúrneho cestovného ruchu, a to najmä kvôli Národnému parku Poloniny a kultúrno-historickým pamiatkam územia (napr. drevené chrámy). Ide o územie, ktoré za predpokladu koncepcného rozvoja a výraznej zaangažovanosti štátu i lepšej angažovanosti miestnych subjektov môže byť a bude jednou z

najzaujímavejších destinácií cestovného ruchu v rámci ekologického a kultúrneho turizmu V4.

Takto chápaný cestovný ruch nielen ponúka možnosti, ale priamo súvisí s činnosťami, ktorými sa projekt oživenia tradičných remesiel zaoberá. Vyššie sme popísali činnosti, ktoré sa viažu na rekonštrukciu a správu kultúrnych pamiatok či na tvorbu drobných prvkov architektúry. V kategórii B chceme upriamiť pozornosť na činnosti, priamo súvisiace s cestovným ruchom – z iného uhla pohľadu by sme ich mohli pomenovať aj ako „výroba suvenírov a spomienkových predmetov“.

Na Slovensku takmer úplne absentuje nadväznosť predávaných spomienkových predmetov na konkrétnu destináciu. V predaji tak okrem brožúr, máp či knížiek, ktoré sa viažu k destinácii, možno nájsť poväčšine predmety, ktoré nemajú s danou destináciou nič spoločné, pričom sú vyrobené hlavne v Číne (vid' napr. príklady predaja hračiek a suvenírov v Pieninách s motívmi delfína). Na porovnanie – vo vyspelých turistických destináciách v Európe a vo svete sa takmer kompletný sortiment suvenírov zakladá na značke destinácie (od prívěskov po dáždnyky alebo oblečenie), pričom evokuje čosi, čo je pre destináciu príznačné a originálne.

Radi by sme tiež zdôraznili hlavne dôležitosť vytvorenia a používania značky či už konkrétneho miesta (napr. Sninský kameň), alebo regiónu ako takého (Vlčie hory, Poloniny či Drevené cerkvi).

Z daného pohľadu by bolo reálne a potrebné v nadväznosti na značku pripraviť a realizovať oživené tradičné remeslá tak, aby boli skutočne charakteristické pre dané územie. Aj v tomto prípade vidíme reálne vybudovanie a prevádzkovanie sociálneho podniku.

Takýto subjekt potom môže byť a mal by byť – v rámci rozvoja tejto kľúčovej oblasti regiónu – veľmi dôležitým článkom, a to predovšetkým kvôli realizovaniu nasledujúcich aktivít.

B Výroba a predaj originálnych suvenírov

B1 Zdobenie kraslíc

Výzdoba kraslíc (vajíčok) sa historicky viaže na domácu výrobu a je priamo spätá so sviatkami Veľkej noci. Tradične zdobená kraslica je pritom naozaj exkluzívnym produktom, o ktorý je záujem celoročne, a to ako u domácich návštevníkov, tak i návštevníkov zo zahraničia. Svedčí o tom vysoká a stále nedostatočná produkcia remeselníkov, ktorí sa venujú

výrobe kraslíc. Vysoké percento kraslíc, robených na objednávku najrôznejšími technikami (viac ako polovica), pritom končí za hranicami Slovenska. A nejde o objednávky v kusoch, ale v desiatkach kusov. Remeselníci, ktorí sa tejto výrobe venujú, sú poväčšine zo západného Slovenska. Na východnom Slovensku ich registrujeme iba veľmi málo – najbližšie k okresu Snina takíto pôsobia v okrese Medzilaborce. Kým títo remeselníci tvoria najrôznejšími technikami (od maľovania a batikovania až po vybrusovanie zubnými vrtáčkami), pre oživenie zdobenia kraslíc v regióne Snina by bolo – podľa nášho názoru – vhodné orientovať sa striktnie na tradičné techniky, postupy a ornamenty. Práve to môže dať predmetu onú exkluzivitu, o ktorej sme písali vyššie. Treba pripomenúť i to, že tradícia zdobenia kraslíc ako domáca činnosť v regióne pretrváva dodnes, čo je veľkou výhodou práve pri príprave začínajúcich remeselníkov a producentov.

B2 Zhotovovanie výšiviek

Ide o podobný koncept, ako v prípade zdobenia kraslíc. Výhodou je pritom nielen estetický význam, ale tiež funkčnosť. Tradičná výšivka predstavuje ozajstný hodnotný predmet, o ktorý je medzi návštevníkmi záujem, hlavne za predpokladu, že akcentujeme jeho originálnu spätosť s miestom či regiónom. Za vhodné miesta predaja výšiviek pokladáme okolie drevených chrámov, keďže práve v nich má návštevník možnosť vidieť opodstatnenie a krásu predmetu v reálnom priestore.

B3 Výroba sviečok, voštinárstvo, medovníkárstvo a činnosti, spojené s včelárstvom

Výrobu sviečok sme spomenuli už v kategórii A. V kategórii B máme na mysli odporúčanie na výrobu sviečok ako suvenírov (rovnako, ako v prípade celej kategórie), viažucich sa na originalitu tradície a značky regiónu či miesta. Podobne, ako napr. v prípade výšiviek, aj tu je možné predpokladať vhodnosť umiestňovania produktov do predaja v blízkosti drevených chrámov (nielen tam). K tradičným sviecam z prírodného vosku možno ešte pridať ich tvarovanie či originálne označovanie miestom, resp. ich možno vhodne kombinovať s originálnymi svietnikmi (remeselná výroba A4).

Aj v prípade medovníkárstva ide o zameranie sa na regionálny, tradičný produkt, ktorý má svoje opodstatnenie v kultúre i histórii miesta a oporu v regionálnej značke. Bežný gýč, ktorý možno vidieť na miestach, kde sa medovníky predávajú (s umelou ružovou polevou či nezmyselným nápisom), je možné nahradiť vkusným, kvalitným, regionálnym produktom v podobe medovníka.

V rozvinutých turistických destináciách vo svete sa veľkej obľube tešia aj iné originálne potraviny, viažuce sa k lokalite (oleje, cukrovinky, čokoláda). I tu vidíme príležitosť v prípade exkluzívnych a na región naviazaných potravín (med a včelie produkty). Viac sa im pritom venujeme v kategórii C.

B4 Opracovanie rohoviny, parohoviny a kostí

Výrobky z rohoviny, parohoviny a kostí patrili tradične k domácej výrobe a dnes sú naozaj ojedinelými produktmi, s ktorými sa pri oživovaní tradičných remesiel na Slovensku stretávame. Aj toto pokladáme za možnosť a príležitosť, ako z originálnej suroviny vyrobiť originálny predmet, o ktorý je záujem. V prípade rohoviny ide o dekoratívne predmety, ako sú napr. poháre, soľničky, koreničky, svietniky, hrebene, spony, škatuľky či rohovinové trúby – tieto produkty majú prirodzený pôvod a funkčné i estetické využitie v histórii regiónu.

V prípade parohoviny ide o výrobu „ručiek“, držiakov, rukovätí, gombíkov alebo rôznych dekoratívnych predmetov.

Pri kosti môže ísť o rekonštrukciu starobyklých kostených zvoncov (hovädzia kosť), píšťaliek či originálnych gombíkov.

B5 Zhotovovanie originálnych a štylizovaných odevov

Štúdie mapovania tradičných remesiel v okrese Snina sa tomuto segmentu výroby z dôvodu všeobecného rozšírenia krajčírstva nevenovali. My by sme však naň radi poukázali ako na perspektívnu a prínosnú oblasť z hľadiska sociálnej ekonomiky.

Vďaka strednému školstvu v okrese i donedávna fungujúcim krajčírskym prevádzkam je v okrese dobrý potenciál pre túto činnosť. Na myslí, samozrejme, nemáme šitie konfekcie či poťahov na sedadlá automobilov. Z dobre fungujúcich destinácií v zahraničí (napr. už len v susednom Poľsku) si môžeme vziať príklad predaja tradičných odevných súčiastok, ako sú napr. vesty, vestičky, svetre, košele alebo krojované bábiky.

Tradičný odev v regióne Snina sa výrazne neodlišuje od ostatných častí Zemplína či rusínskeho odevu, aj tu je však možné budovať na originalite značky a produktu. Podľa nášho názoru je veľká šanca na uplatnenie tohto sortimentu na trhu, predovšetkým pre turistov a návštevníkov regiónu, a to za predpokladu vytipovania a produkcie vhodného sortimentu (krojované bábiky, lajblíky či košele).

V prípade dosiahnutia dostatočnej remeselnej a umeleckej úrovne výrobcov je možné (bolo by vhodné) uvažovať aj o nadstavbe tejto činnosti, a to napr. v podobe šitia krojov,

štylizovaného oblečenia (to dnes získava na popularite) alebo rôznych súčasných odevných doplnkov (čiapky, šály, tašky).

Pri kombinácii krajčírstva a výšivkárstva možno odporúčať i ručne vyšívané alebo maľované tričká, ktoré sú v súčasnosti tiež mimoriadne žiadané a obľúbené.

B6 Tkáčstvo

V prípade tkáčstva ide o tradičnú remeselnú činnosť, ktorá ešte donedávna prežívala v domácej výrobe. Zameriavala sa pritom na tkanie pokrovcov – tie ale v súčasnosti výrazne stratili na popularite. Pri oživení tkáčstva sa však možno inšpirovať napr. v Poľsku, kde sú hlavnými produktmi tkáčov tašky, kabelky, rôzne obaly, obliečky alebo dekorácie – teda produkty, zošívané a šité z utkaného materiálu. V prípade akcentácie na regionálny produkt a tradičné použitie možno takýto originálny výrobok pokladať za súčasť doplnkovej činnosti k ostatným remeslám.

B7 Hrnčiarstvo

Hoci tradícia hrnčiarstva v Snine je známa od 17. storočia a v porovnaní s inými regiónmi je originálna a jasne rozpoznateľná, dnes po tomto remesle nezostalo v regióne – okrem múzejných exponátov – nič.

Za predpokladu oživenia hrnčiarstva postupnými malými krokmi si vieme predstaviť produkciu najrôznejších suvenírov z hlíny, a to od úžitkovej keramiky až po ozdobné predmety, estetické doplnky a suveníry. Aj v tomto prípade platí odporúčanie na orientáciu na originálne regionálne vzory, farby či tvary.

B8 Rezbárstvo

Veľmi podobne, ako predošlé činnosti v kategórii B, i rezbárstvo – za predpokladu výroby originálnych predmetov, viažucich sa k regiónu a vybudovanej značke – môže byť veľmi vhodnou remeselnou činnosťou a náplňou pre sociálny podnik.

Okrem vyrezávania umeleckého dreveného riadu (napr. tradičných črpákov) máme na mysli výrobu malých plastík (sošiek zvierat či ľudských postáv), tradičných hračiek alebo miniatúr.

Ako veľmi vhodné a originálne sa nám javí vytváranie drevených miniatúr jednotlivých drevených chrámov či typických dreveníc.

Rezbárstvo – za predpokladu dostatočnej remeselnej a umeleckej zručnosti – môže byť dobre využité aj pri činnostiach kategórie A, konkrétne pri tvorbe replík a kópií, v budúcnosti

možno uvažovať aj o produkcii súčastí ikonostasov, resp. ostatných vyrezávaných stavebných prvkov drevených chrámov.

C Potravinárska výroba

Toto územie je exkluzívne i z hľadiska čistého životného prostredia bez environmentálnych záťaží, čo by malo tvoriť hlavný znak produkcie kvalitných a na trhu úspešných potravín. Na mysli pritom máme výrobu **tradičných a exkluzívnych potravín**. Z hľadiska sociálneho podniku (avšak nielen neho) považujeme za kľúčové vytvorenie originálnej a exkluzívnej značky, charakteristickej pre Poloniny, ktorá bude tvoriť pridanú hodnotu k produktom územia. Už dnes tu máme pozitívne príklady prevádzok výroby tradičných pirohov, resp. ovocných sirupov pod značkou „Vlčie sirupy“.

Malo by predovšetkým ísť o nasledujúce produkcie:

C1 Výroba včelích produktov

Včelie produkty kontinuálne patria medzi úspešné potravinové produkty na trhu. Včelárstvo je pritom i dnes pomerne rozšírenou činnosťou v okrese, a to jednak vďaka domácej produkcii malých včelárov, ale aj štátnemu podniku v Uličí, ktorý má samostatnú včelársku prevádzku.

Za významný krok k rozšíreniu včelárstva – hlavne z aspektu rozvoja sociálnej ekonomiky a s ňou súvisiaceho sociálno-ekonomického progresu – považujeme prevádzkovanie ekologických, neintenzívnych prevádzok sociálnymi podnikmi.

Výhodou realizovania tejto činnosti sú pomerne malé finančné vstupy, hlavne však minimálne priestorové nároky na chov včelstiev, ako aj nevyčerpatelné zdroje okolitej prírody.

Tak, ako v prípade kategórie B, aj teraz odporúčame orientovať sa na predaj produktov, spätých s regionálnou alebo lokálnou značkou typu „Poloninský med“ a s marketingovou akcentáciou na čisté životné prostredie a sociálny rozmer predaja.

Okrem medu ako zvyčajného produktu odporúčame orientovať sa i na výrobu ostatných včelích produktov (propolis, včelia kašička, pasta či peľ).

Produkciami plástov pritom súvisí s odporúčanými činnosťami, týkajúcimi sa voštinárstva (viď inde).

C2 Spracovanie liečivých rastlín a lesných plodín

Ako už bolo popísané vyššie, územie je neobyčajne bohaté na ekologicky čisté prírodné prostredie, ktorého zdroje je možné zodpovedne a efektívne využívať.

Pre samotnú doplnkovú potravinársku výrobu sú navrhované činnosti aktuálne, ako v prípade kategórie B – ide teda o predaj produktov v rámci cestovného ruchu.

V tejto podkategórii odporúčame zamerať činnosť sociálnych podnikov na zber, sušenie a ďalšie spracovanie liečivých bylín a lesných plodov, opierajúc sa pritom o tradíciu ich spracovania a využívania v regióne.

Zber, sušenie a balenie liečivých rastlín a špecifických bylenných zmesí pod regionálnym označením považujeme za veľmi perspektívne i vzhľadom na aktuálnu situáciu na tzv. bio trhu, kde je nedostatok čistých, kvalitných regionálnych produktov.

Tak, ako v prípade liečivých rastlín, aj v prípade zberu, sušenia a balenia húb platí princíp striktnnej previazanosti na regionálnu značku. Dovoľme si podotknúť, že takým potenciálom jedlých húb, akým disponuje okres Snina, nedisponuje pravdepodobne žiadny z regiónov Slovenska.

Okrem uvedených činností, zameraných na zber, sušenie a balenie bylín a húb by sme radi upozornili aj na perspektívu možnosti ďalšieho spracovania prírodných zdrojov, a to v podobe výroby bylenných tinktúr, extraktov, lesných džemov, tzv. pečených čajov či húb, nakladaných v tradičnom náleve. Ide o produkty, ktorých je aktuálny nedostatok, teda tieto činnosti – za predpokladu previazanosti so značkou regiónu, patričnou kvalitou a dobrým marketingom – možno považovať za veľmi perspektívne a udržateľné.

Možné je tiež previazanie týchto činností na iné popisované podkategórie – napr. na šitie originálnych a hodnotných obalov na bylinky, obalov, resp. tašiek na ostatné potravinové produkty, prípadne na výrobu drevených obalov na potraviny.

C3 Výroba olejov

Výroba olejov má v rámci tradičných remesiel v regióne Snina opodstatnenie predovšetkým v domácej výrobe ľanových úžitkových olejov. V súčasnosti je však – podľa nášho názoru – možné naštartovať i malé výrobné produktov, ktoré sú aktuálne na trhu žiadané; dopyt po nich pokrývajú väčšinou výrobcovia z okolitých krajín.

Veľmi žiadanými sú tiež aromatické i úžitkové oleje – samozrejme, z bio produkcie, čo plne vyhovuje kontextu rozvoja sociálnej ekonomiky v regióne.

Ide predovšetkým o oleje typu bukvicový, ľanový, pohánkový, pestrecový a rôzne bylenné oleje.

C4 Salašníctvo – výroba ovčích potravinárskych produktov

Hoci je úroveň chovu oviec v okrese Snina žalostná a oproti obdobiu pred sto rokmi ju ani nie je možné relevantne porovnávať, chov oviec možno všeobecne považovať za jednu z najprogressívnejších činností v regióne, a to z hľadiska ekonomického, hospodárskeho, ako aj z hľadiska ochrany životného prostredia či krajiny tvorby. Súvislosti rozvoja ovčiarstva a salašníctva sú, samozrejme, komplikované jednak z hľadiska prístupnosti pôdy a pasienkov, jednak kvôli nedostatku špecializovanej pracovnej sily či rôznym, často nezmyselným legislatívnym, hygienickým alebo byrokratickým prekážkam. I napriek tomu si znova dovoľme akcentovať perspektívnosť týchto činností pre sociálno-ekonomický rozvoj regiónu. Ide konkrétne o výrobu exkluzívnych potravín z ovčieho mlieka, ako bryndza, ovčia hrudka, tvrdé a zrejúce ovčie syry, resp. špeciálne syry. Tieto produkty pod regionálnou značkou a značkou exkluzivity čistého životného prostredia môžu byť na trhu jednoznačne úspešné.

Ďalším produktom, súvisiacim so salašníctvom, je produkcia ovčieho mäsa. Na slovenskom trhu nateraz síce netvorí zaujímavú komoditu, avšak z hľadiska exportu ide o zaujímavú komoditu. V začiatkoch rozvoja chovu oviec prostredníctvom sociálneho podniku je vhodné orientovať sa na kvalitné reštaurácie a predaj z dvora pre obyvateľov regiónu.

Spracovanie ovčej vlny síce patrí do kategórie E, predsa však sa mu chceme v malom rozsahu venovať i pri salašníctve, a to aj napriek jeho špecifikácii pri výrobe potravín.

Spracovanie ovčej vlny predstavuje v rámci Slovenska činnosť dlhodobo neprosperujúcu, a to z mnohých dôvodov, ktoré ale v štúdiu nebudeme rozoberať. Ak sa však na rozvoj ovčiarstva pozrieme z toho pohľadu, že nejde o veľkovýrobu, aj vlnu, získanú z produkcie v regióne, dokážeme – za istých okolností – zužitkovať. Máme príklady z Poľska, kde v niekoľkých prevádzkach ručnej výroby dokážu vlnu spracovať, jednoducho plstiť a vyrábať rôzne zaujímavé predmety (suveníry), ako napríklad figúrky, čapice či interiérové doplnky. Z očistenej vlny sa tiež dá vyrábať náplň do textilných hračiek a predmetov, ako sú napr. vankúšiky.

Pri výrobe potravín z ovčích produktov by sme radi upozornili aj na zaujímavý a ozať exkluzívny produkt, ktorý sa mimo severovýchodného Slovenska pôvodne nikde inde nevyrábal. Ide o potravínu, zvanú „syr“, resp. „príkny“ (syr) – je to produkt, podobný bryndzi, avšak robený z kravského mlieka. Má svoju veľmi špecifickú horko-slanú chuť a veľmi dlhú

prirodzenú dobu trvanlivosti. Ako jedinečný regionálny produkt by teda mohol byť veľmi zaujímavým exkluzívnym tovarom.

C5 Vyrábanie ostatných potravín

V tejto kategórii by sme nakoniec chceli – hoci iba symbolicky – spomenúť produkciu ďalších potravín, resp. poľnohospodárskych produktov, ktorých opodstatnenie je v perspektíve rozvoja poľnohospodárstva a sociálnej ekonomiky nepopierateľné. Súvisia pritom alebo s vyššie popísanými remeslami, alebo s činnosťami, ktoré môže ďalej generovať ich produkcia. Podrobne sa ale nimi zaoberať nebudeme – nedokážeme totiž spraviť špecifické a funkčné odporúčania nad rámec už uvedených pri iných činnostiach a remeslách.

- Pestovanie exkluzívnych poľnohospodárskych produktov – pestovanie, prípadne spracovanie pohánky, raže či pestreca mariánskeho.
- Produkcia domácich biopotravín – mäsa, domácich mäsových výrobkov, mlieka, vajec alebo syra.

Hoci sme tieto činnosti nazvali „domácimi“, nejde o ich produkciu doma či v rodinách, resp. v súkromných rodinných objektoch (v niektorých obciach je to ale dodnes zachované). Na myslí máme produkciu potravín sociálnym podnikom, avšak s označením kvality a spôsobu spracovania (prípravy) ako domáceho.

Produkcia týchto výrobkov si pritom nevyžaduje vysokú kvalifikovanosť pracovnej sily – s výnimkou domácich biopotravín a exkluzívnych potravín, dokonca ani mimoriadne priestorové, technické či technologické vybavenie. Z hľadiska dopytu po tomto type produktov sa navrhované činnosti javia ako optimálne pre rozbeh obecnej firmy a naštartovanie lokálnej ekonomiky smerom dovnútra i von (mimo región).

D Úžitkové remeslá

Do kategórie D sme vybrali činnosti, ktoré v minulosti patrili k domácej výrobe. Ide konkrétne o výrobu úžitkových predmetov, ktorú je možné pomerne jednoducho oživiť, pretože to nie sú náročné technológie a na výrobu sa používajú dobre dostupné suroviny a prírodné materiály. Tieto činnosti (remeslá) pritom sami o sebe nemajú veľké šance na prosperitu, ani dlhodobé udržiavanie väčšej produkcie. Možno ich chápať ako doplnkové k iným remeselným činnostiam sociálnych podnikov.

D1 Košíkárstvo

Ide o tradičnú výrobu košov z prútia, lubov, prípadne umelých materiálov. Odporúčame orientovať sa na drobné výrobky typu suvenírov a obalov na suveníry či iné produkty, aj na úžitkové predmety – zhotovovanie košov na prenášanie a uskladňovanie ovocia či zeleniny, resp. noší (nosičov) na drevo ku kozubom, výrobu prútených tácní alebo rôznych ozdôb.

D2 Metliarstvo

Ide o tradičnú výrobu prútených metiel, donedávna používaných vo vidieckych domácnostiach na zametanie dvorov, chodníkov či schodísk. Je to činnosť, nenáročná z hľadiska výroby, ako aj získavania prírodného materiálu z obnoviteľných zdrojov (brezové prútie).

D3 Výrobky z dreva

Tokárskym výrobkom, rezbárstvu a výrobe suvenírov sme sa venovali už vyššie. V tejto podkategórii by sme radi upozornili na ďalšie perspektívne činnosti drevovýroby, ako je napr.:

- Výroba polotovarov z dreva pre ďalšie využitie – komponentov z dreva pre výrobu nábytku, hračiek, interiérových i exteriérových doplnkov.
- Výroba ostatných úžitkových predmetov – „deniek“, políc, dreveného riadu, drevených kociek či hlavolamov.

E Špecializované remeslá

Do poslednej kategórie sme vybrali remeslá, ktoré boli v regióne rozvinuté – rovnako, ako v iných častiach Slovenska, ale dnes už takmer úplne vymizli. Radi by sme na tieto remeslá upozornili práve preto, že sú pre súčasnosť čímisi výnimočným. Keďže ale súviseli s praktickým životom našich predkov, ktorý sa však stratil v nenávratne, aj tieto remeslá stratili opodstatnenie. Na ich znovuoživenie je teda dôvod demonštračný – ukazovať ich záujemcom, turistom, nadšencom, a to najmä preto, že boli identifikované ako nedostatkové v nadregionálnom kontexte. Miestami by si ale tieto špecializované remeslá mohli v budúcnosti nájsť i menšie ekonomické uplatnenie.

E1 Garbiarstvo

Tradičné garbiarstvo v posledných desaťročiach na Slovensku úplne vymizlo, keďže spracovanie koží prešlo do centier priemyselnej výroby (napr. Liptovský Mikuláš) a vypracované kože bolo postupne možné doviesť zo zahraničia lacnejšie, ako ich domácky

vyrobiť. Tento stav pritom pretrváva dodnes. Na druhej strane sa kože zo zvierat (najmä oviec a hovädzieho dobytku) stali odpadovými materiálmi.

E2 Valchárstvo

Táto desaťročia zaniknutá činnosť by mohla – za istých okolností – slúžiť ako atrakcia cestovného ruchu. Práve s takýmto prístupom sme sa stretli v rumunskom Maramureši, kde hlavnú atrakciu dediny predstavovala funkčná, malá, primitívna domáca valcha. Takto získaný materiál by mohol byť v malom ďalej používaný napr. pri činnosti, naznačenej v C4.

E3 Debnárstvo

Aj v prípade debnárstva ide o činnosť, ktorá by mohla slúžiť jednak ako ukážka remesla pre turistov, rovnako však ako drobná výroba drevených vedier, geliet, „putyr“, kadí či súdkov v podobe estetických doplnkov, resp. originálnych obalových materiálov.

Pri dobrom naplánovaní činnosti sociálneho podniku by tieto špecializované remeslá mohli mať svoje opodstatnenie, a to pre (v úvode spomenuté) zachovanie a ukážky týchto činností, ako aj pre drobnú produkciu s nimi súvisiacich výrobkov, ktoré síce budú slúžiť na iný účel, ako tomu bolo v minulosti, predsa len si však môžu (v malom) nájsť svojich odberateľov.

Tradičné remeslá a komunitný život

V znovuoživení tradičných remesiel môžeme vidieť i ďalší prínos pre región, a to ako prostriedok komunitného rozvoja.

Hoci komunitných aktivít nie je aktuálne na území veľa, za predpokladu rozvoja, resp. zastavenia negatívnych demografických trendov možno predpokladať ich naštartovanie. A tu môže nielen spoločenské a kultúrne centrum, ale tiež sociálny podnik slúžiť ako poskytovateľ ďalších „servisných služieb“, ktoré súvisia s tradičnými remeslami. Na myslí máme:

- Organizovanie komunitných aktivít, zameraných na tradičné remeslá (tvorivé dielne, kultúrne a spoločenské kluby či spolky).
- Organizovanie podujatí, zameraných na tradičné remeslá, s lokálnym presahom (typu festivalov, kultúrnych a spoločenských podujatí).

Pri týchto typoch navrhovaných aktivít je možné i reálne predpokladať potrebný finančný profit, a to za predpokladu prepojenia s ostatnými činnosťami (občerstvenie, suveníry alebo sprievodcovské služby).

Získavanie remeselných zručností

Dôležité je tiež zdôrazniť, že pre oživenie každého remesla potrebujeme v prvom rade „know how“ v podobe lektora či inštruktora, resp. remeselne i pedagogicky zdatného človeka. Časť vytipovaných remesiel je taká, pre ktorú nie je problém nájsť na tomto území inštruktorov. Ide poväčšine o starších ľudí, ktorí si nielen pamätajú výrobu, ale ju i sami v minulosti realizovali. Na myslí tu máme napr. výrobu a pokladanie šindľov, tkáčstvo, výšivkárstvo či zdobenie kraslíc.

Pre ostatné remeslá a činnosti je možné lektorov a inštruktorov zabezpečiť z iných regiónov. V tomto prípade však odporúčame úzku spoluprácu s odbornými pracovníkmi regionálnych múzeí, aby nielen technologicky, ale hlavne po stránke vizuálnej a estetickej tieto produkty nadobúdali regionálny rozmer.

Pre niektoré činnosti (napr. salašníctvo a výroba syrov, kováčstvo alebo rezbárstvo) zas existujú i rôzne formy vzdelávania, a to od stredných škôl až po špecializované kurzy a workshopy.

Zabezpečenie technického a technologického zázemia

Väčšina z vybraných remesiel a činností nepožaduje zvláštne, ani nákladné technické či technologické zázemie, pretože išlo o jednoduchú remeselnú alebo domácu výrobu. Z dnešného pohľadu si síce vyžadujú náradie, ktoré sa dnes už nepoužíva, nie je však problém zabezpečiť si ho na dedinách zo starých stodôl, dielní, resp. dať takéto náradie – po vzore starých originálov – vyrobiť odborníkom. Na myslí tu máme rezbárske náradie, nože, „pažaci“ nôž na šindle, hoblice, topory, sekery či vrtáky.

Nákladnejšie na rozbeh sú tie činnosti, ktoré súvisia s produkciou potravín, keďže tam ide aj o zakúpenie zvierat, prenájom pôdy, ošetrovanie alebo ustajňovanie. Pri vhodnom naplánovaní činnosti sociálneho podniku a pri prípadných dotáciách zo strany štátu, resp. EÚ nie je nemožné ani pokrytie týchto nákladov.

Aj zariadenia pre tokárstvo či prípravky pre garbiarstvo, resp. vybavenie kováčskej dielne (na začiatku základné a jednoduché) nie sú finančne náročné, pričom v rámci sociálneho podniku je možné finančné plánovanie ich zakúpenia a prevádzkovania.

Azda najväčším problémom môže byť získanie, upravenie a prevádzkovanie vhodných priestorov pre remeselné činnosti. Tu však predpokladáme zainteresovanosť obcí a ostatných subjektov na danom území, ako aj prevádzkovateľov či podporovateľov sociálnych podnikov.

Sociálny podnik ako nositeľ myšlienky znovuoživenia remesiel

Poslednú kapitolu štúdie venujeme návrhu založenia, fungovania, prevádzkovania a rozvíjania sociálneho podniku (sociálnych podnikov), ktoré by – podľa nás – mohli a mali byť prirodzenými nositeľmi myšlienky znovuoživenia remesiel a ich dlhodobého, efektívneho a reálneho zasadenia do hospodárskeho a sociálno-ekonomického prostredia regiónu.

Vychádzajúc z reálnych podmienok územia, v nadväznosti na navrhovaný rozvojový kontext, ale aj prijatý Akčný plán rozvoja okresu Snina, vypracovaný v súvislosti so zápisom do zoznamu najmenej rozvinutých okresov SR, je – podľa nášho názoru – vhodné zriadiť a prevádzkovať niekoľko sociálnych podnikov, ktoré majú navyše oporu v Zákone č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch.

Uvedený zákonný rámec tak dáva dobré možnosti pre založenie a prevádzkovanie sociálnych podnikov, a to práve v oblastiach, ktoré štúdia definuje.

Vieme si predstaviť zriadenie takýchto podnikov v obciach ako Ulič, Stakčín či Zemplínske Hámre. Samozrejme, nielen v nich, ale tieto sídla už dnes disponujú najväčším rastovým potenciálom v okrese, a to jednak z hľadiska prirodzených spádových obcí, ako aj z vnímania, že sú to „vstupné brány“ do Polonín, resp. k Sninskému kameňu. Na základe vlastných skúseností sa nám ako najperspektívnejšie javí založenie sociálnych podnikov vo forme obecných firiem (sociálnych podnikov).

Vhodnou – aspoň v počiatkovej fáze rozbehu sociálneho podnikania – by mohla byť forma samostatných prevádzok so spoločným manažmentom, marketingom a stratégiou, pretože činnosti by mali vzájomne korešpondovať a dopĺňať sa.

Obec Ulič už dnes úspešne realizuje činnosť obecného podniku, ktorý – hoci nateraz nemá štatút sociálneho podniku – spĺňa všetky kritériá sociálneho podnikania. Aktuálne zamestnáva 14 ľudí, pričom jeho hlavnou činnosťou je výroba drevených exteriérových doplnkov, lavičiek, informačných tabúl či poľovníckych posedov. Môžeme ho tak považovať za dobrý základ rozbehu väčšieho, dobre fungujúceho sociálneho podniku na tomto území.

Dôležitým je tiež uvedomenie si faktu, že každá z navrhovaných činností – tradičných remesiel samostatne – má nateraz iba malé šance na prosperujúce a udržateľné fungovanie. Za predpokladu vhodného skombinovania a naplánovania týchto drobných aktivít na začiatku je ale pravdepodobné, že sociálny podnik môže výrazným spôsobom naštartovať ekonomické

aktivity na území, motivovať obyvateľov k ďalším činnostiam, resp. realizovať tie činnosti, ktoré sa v sociálnom podniku ukážu ako perspektívne a výnosné.

Inštitucionálne zabezpečenie sociálneho podniku môže byť rôzne – malo by sa však odvíjať od naplánovanej kvalitnej a reálnej stratégie. Optimom sa však už teraz javí (aspoň na počiatku) inštitucionalizovanie sociálneho podniku ako spoločnosti s ručeným obmedzením so 100 % účasťou vybranej obce.

Odporúčania na riadenie obecného sociálneho podniku, zameraného na tradičné remeselné činnosti, vo fáze založenia a stabilizácie

Založením obecného sociálneho podniku začína veľmi dôležitý proces jeho stabilizácie. V tomto procese je pritom potrebné preklenúť množstvo problémov – podobne, ako je to v prípade etablovania sa bežného podnikateľského subjektu. Navyše sa k tomu viaže i dôležitý sociálny aspekt, ktorý je hlavnou črtou obecného podniku. Dovoľme si upozorniť na najdôležitejšie princípy, ktoré je nevyhnutné brať na zreteľ, aby bol subjekt schopný udržateľného rozvoja.

Na sociálny podnik, ktorý je prioritne orientovaný na tradičné remeslá, musíme nevyhnutne pozeráť aj ako na hlavný činiteľ rozvoja územia danej obce – veľmi vhodné je teda plánovať podnik tak, aby sa činnosti, zamerané na tradičné remeslá, vhodne kombinovali s činnosťami, ktoré sú pre danú obec dôležité a potrebné.

V prípade obecného sociálneho podniku tiež vždy ide o hospodárske a ekonomické **prepojenie so sociálno-ekonomickými rozvojovými zámermi materskej obce, resp. okolitých obcí na danom území**. Práve obce by preto mali byť kľúčovým odberateľom tovarov a služieb, ktoré sociálny podnik zabezpečuje. Nevyhnutné je tak v strednodobej perspektíve detailne poznať všetky rozvojové zámery a ciele samospráv, aby bol sociálny podnik schopný včas reagovať na potreby zo strany samospráv i celého širšieho územia. Optimom je prepojenie manažmentu sociálneho podniku s územnými štruktúrami, ktoré sú zodpovedné nielen za investície a rozvoj, ale aj za kultúrne aktivity, rekonštruovanie pamiatok či realizáciu drobných prvkov obecnej a turistickej infraštruktúry.

Rovnako, ako samospráva, i tieto ďalšie štruktúry plánujú v dostatočnom časovom predstihu realizáciu aktivít, preto aj manažment sociálneho podniku by sa mal pripravovať tak, aby bol v dostatočnom predstihu schopný zabezpečovať plánované realizácie (po stránke personálnej, technickej, technologickej či finančnej); v opačnom prípade hrozí, že ak obec,

cirkev či súkromní vlastníci plánujú realizovať napr. rekonštrukciu objektu, obecný sociálny podnik nebude schopný reagovať na takúto zákazku, pretože mu chýba potrebný potenciál. Daný potenciál je pritom nutné budovať postupne a v dostatočnom predstihu.

S tým priamo súvisí i dôležitý princíp – **plánovanie**. Odporúčame minimálne kvartálne plánovanie, ktoré manažment realizuje spolu s kompetentnými zástupcami samosprávy. Plán by pritom mal byť čo najkonkrétnejší, aby bolo možné mobilizovať a rozširovať vlastné zdroje (sociálneho podniku), resp. v predstihu zabezpečovať personálne, technické, technologické, priestorové a finančné prostriedky pre jednotlivé plánované aktivity.

Po fáze stabilizácie je potrebné tvoriť výhľadový plán na 1 – 2 roky, kde sú zahrnuté všetky dôležité, kľúčové tovary, služby a investície, ktoré bude podnik a potenciálni investori realizovať. Toto by malo tvoriť hlavnú rozvojovú líniu, popri ktorej sú jednorazové a krátkodobé aktivity (práce a zákazky) iba doplnkovými, teda obecný sociálny podnik je schopný s prehľadom reagovať na všetky druhy aktivít.

Mimo aktivít, ktoré sú priamo spojené s činnosťou samosprávy, je nutné, aby sa sociálny podnik orientoval aj na okolitý priestor, kde sa môže etablovať. Odporúčame **realizovať detailný prieskum potrieb tovarov a služieb** na danom území farnosťami, podnikateľmi, firmami, farmármi, organizáciami i samotnými občanmi v súvislosti s potrebou tovarov a služieb. Iba tak bude mať sociálny podnik možnosť dozvedieť sa o reálnych možnostiach zabezpečovania tovarov a služieb, resp. o svojom potenciáli. Na základe toho možno tiež posilňovať vlastné kapacity. Ak sa napr. dozvieme o potrebe zabezpečenia menších stavebných prác či údržbárskych prác, budeme schopní v istom reálnom časovom rámci pripraviť potenciál sociálneho podniku pre tieto realizácie, čo zabezpečí relatívne stálu aktivitu a etabluje subjekt v daných činnostiach na lokálnom trhu.

Ak sme už absolvovali tento krok, môžeme postupne **rozširovať ponuku týchto vybraných činností aj do okolitého priestoru** – do okolitých obcí, kde sú potreby podobné a kde vzdialenosť nepredstavuje výraznú prekážku ich realizácie z pohľadu efektivity a rentability. Týmto spôsobom si tak postupne budujeme základ pre účinný **marketing sociálneho podniku**. Potrebné je pritom mať na zreteli, že jedna dobrá referencia na službu sociálneho podniku od občana občanovi, resp. od jedného podnikateľa druhému je oveľa účinnejšia a efektívnejšia, než veľký reklamný billboard.

S marketingom a etablovaním sa sociálneho podniku na danom území súvisí aj **princíp partnerstva**. Okrem nevyhnutného a dôležitého partnerstva s orgánmi samosprávy tu máme

na myslí i vytváranie a udržiavanie partnerstiev so všetkými adekvátnymi organizáciami súkromnej aj štátnej sféry na danom území, teda od úradov práce cez agentúry zamestnávania až po cirkev, múzeá, firmy či podnikateľov. V tomto prípade je potrebné, aby sme identifikovali vhodných partnerov a pripravili ponuky pre výhodnosť partnerstva so sociálnym podnikom. Takýmto spôsobom sa perspektívne dostaneme operatívnejšie k informáciám, zákazkám a ďalším kontaktom. Ak dokážeme partnerskou dohodou realizovať napr. starostlivosť o technický stav drevených chrámov, môže nám to perspektívne priniesť aj iné benefity, resp. ďalšiu adekvátnu pomoc zo strany partnera.

Nad všetkými odporúčaniami pre sociálny podnik, samozrejme, stojí odporúčanie **serióznosti a garantovanej kvality realizovaných prác a poskytovaných služieb**. V konkurencii ostatných poskytovateľov podobných prác a služieb (aké realizuje sociálny podnik) musí teda byť sociálny podnik tým subjektom, ktorého činnosť je charakteristická a známa ako tá, na ktorú sa odberateľ môže 100 % spoľahnúť. Úlohou manažéra je pritom pripravovať a kontrolovať všetky realizácie tak, aby bol odberateľ plne spokojný a stal sa našim stálym odberateľom. Vhodné je tiež využiť, resp. oprieť sa o meno zriaďovateľa – samosprávu.

Pri budovaní vlastného mena – značky – nám tak pomôže iba seriózný prístup a čo najvyššia kvalita realizovaných prác. Ak je totiž sociálny podnik vnímaný ako seriózný, kvalitný a cenovo dostupný, jeho bonita dokáže veľmi rýchlo rásť, pretože odberateľ má popri tom pocit garancie serióznosti a kvality samotnou samosprávou. Pri opačnom prístupe nám hrozí veľmi rýchle „zaškatuľkovanie“ ako neschopných a neseriózných partnerov, ktorých prácu a služby si nikto neobjedná.

Dovolili by sme si ešte pripomenúť jeden veľmi dôležitý princíp – **personálny zreteľ v organizačnej štruktúre**. Odporúčame začínať s obmedzeným počtom pracovníkov, až kým sa nedostaneme k trvalým, pravidelným zákazkám. Na začiatku by sme tiež mali pracovať s čo najkvalitnejším personálom, ku ktorému môžeme postupne priberať tých pracovníkov, s ktorými potrebujeme pracovať v zmysle zlepšovania pracovných návykov, zaučovania a zaškoľovania či zlepšovania sociálnych kompetencií. Odporúčame teda, aby kvalitní, zodpovední, „hotoví“ pracovníci tvorili spočiatku minimálne 2/3 zamestnancov. Iba na tomto základe dokážeme neskôr vybudovať potrebnú personálnu a organizačnú štruktúru. Väčšina kvalitných zamestnancov nám totiž výrazne uľahčí prácu s prípravou tých ostatných (so slabými pracovnými i sociálnymi kompetenciami), popritom tiež umožní realizovať práce

a služby v dostatočnom rozsahu a kvalite. Ak teda máme napr. kvalitného, zodpovedného tesára, je veľká šanca, že popri ňom vyškolíme a pripravíme dobrého pracovníka aj z radov dlhodobo nezamestnaných, resp. ľudí bez pracovných a iných zručností; týmto kvalitným, „hotovým“ pracovníkom zároveň dokážeme realizovať potrebnú činnosť, teda sa aj ekonomicky rozvíjať. Ak budujeme podnik len so začínajúcimi, nekvalitnými a problémovými zamestnancami, reálne nám hrozí neúspech, a to i napriek úprimnej a obrovskej snahe pomáhať.

S týmto odporúčaním súvisí aj ďalšie dôležité **upozornenie na potrebnú disciplínu**. Z vlastných skúseností si dovoľujeme tvrdiť, že v prípade sociálneho podniku je potrebné dbať na pracovnú disciplínu oveľa viac, ako v prípade iných bežných prevádzok. Dochvilnosť, poriadnosť, presnosť, slušnosť, vysoká pracovná morálka a čo najvyššia efektívnosť – to sú tie činitele, ktoré dokážu stabilizovať, posilňovať a rozvíjať sociálny podnik. Nedbanlivosť a nedostatočná disciplína – naopak – vedú k ťažko riešiteľným problémom fungovania, pričom ohrozujú i samotnú existenciu sociálneho podniku.

Rozvoj sociálneho podniku je pomerne náročný, preto si vyžaduje aj patričné manažérske nasadenie a kvality po stránke osobnej, osobnostnej alebo profesionálnej. Nikdy tiež nezabúdajme na to, že **sociálny podnik nie je možné postaviť iba na jednom človeku**, nech by mal akékoľvek vysoké kvality. V prípade jeho neprítomnosti či vysokej pracovnej vyťaženia (alebo dlhšej absencie) totiž hrozí stagnácia a rozpad firmy. Nevyhnutné je preto pracovať v partnerských tímoch, konzorciách, ako aj si paralelne vychovávať a pripravovať podporné, resp. alternatívne kádre. Nejde tu pritom len o manažment, ale – samozrejme – aj o všetky pozície, ktoré sú pre sociálny podnik kľúčové.

Domnievame sa, že na stabilizáciu sociálneho podniku sú potrebné 1 – 2 roky. Od začiatku to však musí byť činnosť s plným nasadením, ktorá sa ale v nasledujúcom období zúročí. Pri stabilizácii je tiež potrebné sociálnemu podniku poskytovať podporu na všetkých úrovniach, a to všetkými možnými spôsobmi a všetkými partnerskými samosprávnymi, štátnymi či mimovládnyimi organizáciami.